

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

П'ЯТА СЕКЦІЯ

СПРАВА «БОРТНІК ПРОТИ УКРАЇНИ»

(Заява № 39582/04)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

27 січня 2011 року

ОСТАТОЧНЕ

27/04/2011

Це рішення набуло статусу остаточного за обставин, визначених пунктом 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним правкам.

У справі «Бортнік проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), *Голова*,
Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Ізабель Берро-Лефевр (Isabelle Berro-Lefevre),
Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska),
Здравка Калайджиєва (Zdravka Kalaydjieva),
Ганна Юдківська (Ganna Yudkivska), *судді*,
та пані Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), *Секретар секції*,
після обговорення за зачиненими дверима 6 січня 2011 року,
виносить таке рішення, що було ухвалене того ж дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 39582/04), поданою проти України до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянином України паном Валентином Івановичем Бортніком (далі — заявник) 29 жовтня 2004 року.

2. Заявник, якому була надана юридична допомога, був представлений паном М. Анікіним, юристом, який практикує в м. Керчі, Україна. Уряд України (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженим — паном Ю. Зайцевим з Міністерства юстиції України.

3. Заявник стверджував, зокрема, що його право на захист за підпунктом (с) пункту 3 статті 6 Конвенції було порушено.

4. 19 січня 2009 року Голова п'ятої секції вирішив повідомити про заяву Уряд.

ЩОДО ФАКТІВ**I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ**

5. Заявник народився в 1960 році та наразі відбуває покарання у виді позбавлення волі в Макіївській виправній колонії в Донецькій області № 32, Україна. Він є інвалідом (у 2001 році йому було частково ампутовано ступні) та пересувається за допомогою палиці.

6. 27 вересня 2002 року пізно ввечері сусідка заявника пані П. була жорстоко побита у своєму будинку, отримала низку ножових поранень, струс мозку та переломи кісток. Через три дні вона померла в лікарні.

7. 30 вересня 2002 року слідчим було порушено кримінальну справу за фактом заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть. Того ж дня заявника було допитано. Він стверджував, що він був знайомий з пані П., оскільки вона була його сусідкою. Вона проживала одна та ні з ким не спілкувалась. Він також стверджував, що у вересні 2002 року дві особи, К. та М., побудували прибудову до будинку пані П. та 28–29 вересня 2002 року по сусідству проходила вечірка.

8. 1 жовтня 2002 року заявника було затримано. В протоколі його затримання без подальших пояснень було зазначено, що його було затримано за підозрою у заподіянні пані П. тяжких тілесних ушкоджень. Далі заявника було допитано як підозрюваного. Він стверджував, що ввечері 27 вересня 2002 року хотів придбати алкогольний напій домашнього виробництва або позичити у пані П. певну суму грошей. Оскільки остання відмовилась, він вдарив її своєю дерев'яною палицею, за допомогою якої пересувався. Пані П. сказала йому, що викличе міліцію. Заявник вирішив, що якщо вона це зробить, він матиме судимість. Він взяв ніж та декілька разів вдарив пані П. «щоб залякати її та помститись». У своїх письмових свідченнях заявник також зазначив: «від послуг захисника відмовляюсь, це не пов'язано з моїм матеріальним становищем».

9. Наступного дня працівниками органів внутрішніх справ було проведено відтворення обстановки та обставин подій за участю заявника та понятих Ку. та Л.

10. 4 жовтня 2002 року заявнику було пред'явлено обвинувачення в заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть пані П. Заявник визнав себе винним. Максимально можливим покаранням за цей злочин було позбавлення волі на десять років. Заявник ще раз підтвердив, що йому не потрібен захисник.

11. Того ж дня Костянтинівський міський суд Донецької області обрав заявнику запобіжний захід у виді тримання під вартою.

12. 13 листопада 2002 року під час судово-психіатричної експертизи заявник стверджував, що він не вчиняв злочин і що його було піддано фізичному та психологічному тиску зі сторони працівників органів внутрішніх справ. Експерти стверджували, що він обманював та був нецирим. Вони також зазначили, що, хоча заявник був «соціально дезадаптованим» та страждав на хронічний алкоголізм, він був здатний контролювати свої дії.

13. 21 та 26 листопада 2002 року заявник стверджував, що він не хоче мати юридичного представника та «буде захищати свої права сам». Пізніше заявник визнав себе винним та зазначив, що він не хотів вбивати пані П.

14. 25 листопада 2002 року прокурор міста Костянтинівка Донецької області вирішив не кваліфікувати дії заявника як вбивство.

15. У невизначену дату справу було передано до суду.

16. 14 січня 2003 року під час попереднього розгляду справи судом заявник звернувся з вимогою призначити йому захисника.

17. 28 січня 2003 року представник заявника пан Анікін був допущений до участі у справі як його захисник.

18. 26 лютого 2003 року суд повернув справу на додаткове розслідування. У судовому засіданні прокурор зазначив, що має бути допитано більше свідків, мають бути розшукані будівельники, які у вересні 2002 року побудували прибудову до будинку пані П., та має бути проведена додаткова судова експертиза зразків шкіри, волосся та нігтів пані П., а також палиці заявника. Заявник стверджував, що він не вчиняв цього злочину. Він зізнався в його вчиненні лише тому, що, будучи інвалідом, боявся поганого поводження з боку працівників органів внутрішніх справ. Лікар швидкої допомоги пані Г. засвідчила, що пані П. казала, що вона була побита «чоловіками», не називаючи жодних імен. Пані Г. наполягала, щоб слово було використано у множині. Сусіди пані П. засвідчили, що пані П. проживала одна та ніколи б не дозволила незнайомцям увійти в її дім, у тому числі заявнику, який проживав на їх вулиці протягом місяця.

19. 11 квітня 2003 року дії заявника було перекваліфіковано на умисне вбивство з корисливих мотивів, оскільки характер ушкоджень потерпілої підтвердив умисел нападника вбити її. Можливим покаранням за такий злочин було довічне позбавлення волі.

20. 12 травня 2003 року заявника було допитано в присутності його захисника. Він стверджував про свою невинуватість.

21. 25 листопада 2003 року апеляційний суд Донецької області визнав заявника винним у вчиненні умисного вбивства та розбою. Зокрема, він встановив, що заявник вдарив пані П. своєю палицею, за допомогою якої він пересувався, та ножем, а також вкрав півлітра алкогольного напою домашнього виробництва, яблуко та чарку. У судовому засіданні заявник не визнав обвинувачення та стверджував, що він визнав себе винним, оскільки працівник органів внутрішніх справ пан Кі. бив його і що слідчий Ко. обіцяв йому мінімальне покарання, якщо він визнає себе винним. На думку заявника, пані П. була вбита особами, які побудували прибудову до будинку, оскільки вона їм не заплатила.

22. Суд відхилив твердження заявника та послався на його свідчення, надані під час досудового слідства. Він також мотивував своє рішення наступними доказами.

23. Лікар швидкої допомоги пані Г. засвідчила, що пані П. сказала їй, що на неї вчинив напад чоловік, не називаючи його ім'я. Пан Ку. та пан Л. засвідчили, що вони були присутні на відтворенні обстановки та обставин подій, під час якого заявник пояснив, як він вчинив

злочин. На нього не здійснювали будь-якого тиску. Працівник органів внутрішніх справ пан Кі. пояснив, що він ніколи не зустрічався із заявником. Слідчий пан Ко. засвідчив, що на заявника ніколи не здійснювали будь-якого тиску. Пан К. та пан М. стверджували, що пані П. заплатила їм за їхню роботу. Коли вони грали у футбол із заявником, він сказав їм, що їм заплатили недостатньо. Судово-медична експертиза підтвердила, що деякі тілесні ушкодження пані П. могли бути завдані за обставин, раніше описаних заявником. Відповідно до експертизи ДНК кров із плям крові на штанах заявника могла б належати пані П. із ступенем вірогідності 1/2000.

24. Зрештою суд призначив заявнику покарання у вигляді позбавлення волі строком на тринадцять років із примусовим лікуванням від алкоголізму.

25. Заявник оскаржив цей вирок. Він скаржився, *inter alia*, що його дії були неправильно кваліфіковані на стадії досудового слідства, що порушило його право на захист. Заявник зазначив, що пані П. знала його, але поки вона була живою, вона не вказувала на нього як на свого нападника. Також сусіди пані П., включаючи Пу. та Ма., які тоді вживали алкогольні напої в будинку поруч із будинком потерпілої, не були допитані взагалі або лише формально.

26. 18 березня 2004 року Верховний Суд України в присутності прокурора залишив вирок заявника без змін. Ні заявник, ні його захисник не були присутніми на судовому засіданні. 3 серпня 2004 року заявника було повідомлено про це рішення.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВТСТВО

Кримінально-процесуальний кодекс України (далі — КПК) від 1960 року

27. Відповідні частини статті 45 КПК в редакції станом на час подій передбачали таке:

Стаття 45

Обов'язкова участь захисника

«Участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою:

...

(2) у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист,— з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення або з моменту встановлення цих вад;

...

(4) коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй [офіційного] обвинувачення...»

28. Стаття 46 КПК в редакції станом на час подій передбачала, що підозрюваний, обвинувачений або підсудний мали право відмовитись від захисника. Така відмова допускалась лише з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного.

Така відмова не приймалась, якщо участь захисника була обов'язковою.

ЩОДО ПРАВА

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПІДПУНКТУ (С) ПУНКТУ 3 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

29. Заявник скаржився, що його право на захист було порушено за підпунктом (с) пункту 3 статті 6 Конвенції, який передбачає таке:

«Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;»

A. Щодо прийнятності

30. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту (а) пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути оголошена прийнятною.

B. Щодо суті

1. Зауваження заявника

31. Заявник наполягав, що ні тоді, коли його затримали, ні пізніше його не було належним чином повідомлено про його право мати захисника.

32. Заявник стверджував, що він був підданий поганому поводженню з боку працівників органів внутрішніх справ (його били палицею по колінах, змушували пити горілку та погрожували). Він не скаржився на таке поводження, оскільки боявся працівників органів

внутрішніх справ. Крім того, на той час заявник не мав захисника та, не маючи юридичних знань, не знав, як подавати скарги.

33. Заявник також зазначив, що він не мав «плану захисту», як це стверджував Уряд, він був у відчаї та перебував у безнадійному стані, враховуючи, що навіть Уряд у своїх зауваженнях не виключив можливість поганого поводження із затриманими з боку працівників органів внутрішніх справ.

34. Що стосується доказів на підтвердження його вини, заявник зазначив, що аналіз ДНК не підтвердив, що плями крові на його штанах належали жертві. Крім того, жертва мала численні ножові поранення, одне з яких було глибиною 10,5 см, і за таких обставин він мав би бути весь у крові. Національні суди розглянули ймовірність того, що це пан К. та пан М. вчинили злочин, але не розглянули гіпотезу, що пані П. була вбита людьми, які вживали алкогольні напої у сусідньому будинку.

2. Зауваження Уряду

35. Уряд стверджував, що справа, яка розглядається, відрізняється від справи «Яременко проти України» ((*Yaremenko v. Ukraine*), № 32092/02, від 12 червня 2008 року), де Суд постановив, що в зв'язку з навмисно неправильною кваліфікацією дій заявника він не міг використати вимогу обов'язкової участі захисника, що порушило підпункт (с) пункту 3 статті 6 Конвенції. Зокрема, у справі, яка розглядається, заявник мав підготовлену лінію захисту. Будучи інвалідом та побоюючись, що його може бути піддано поганому поводженню працівниками органів внутрішніх справ, заявник вирішив «не провокувати» їх та зізнатися у вчиненні інкримінованого йому злочину. Проте, коли справа надійшла до суду, заявник «реалізував свій план» — заявив про свою невинуватість та звернувся до суду з заявою, вимагаючи призначити йому захисника, який допоможе йому довести відсутність його вини.

36. Однак Уряд далі стверджував, що, оскільки заявник не подав жодної скарги до національних органів влади, немає підстав стверджувати, що він був підданий поганому поводженню.

37. Уряд дійшов висновку, що не було жодних підстав сумніватись у відмові заявника від свого права мати захисника. Крім того, зізнавальні показання заявника були підтверджені іншими доказами, про які вказувалось у вирoku суду від 25 листопада 2003 року.

38. Таким чином, Уряд вважав, що у цій справі не було порушення підпункту (с) пункту 3 статті 6 Конвенції.

3. Оцінка Суду

39. Суд наголошує на важливості стадії розслідування для підготовки кримінального провадження, оскільки докази, отримані під час цієї стадії, визначають рамки, в яких правопорушення, щодо вчинення якого було пред'явлено обвинувачення, буде розглядатись в суді першої інстанції. Таким чином, пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає, як правило, щоб доступ до захисника надавався з першого допиту підозрюваного, здійснюваного працівниками органів внутрішніх справ, якщо неможливо продемонструвати з посиланням на конкретні обставини справи, що існують неспростовні підстави для обмеження такого права (див. рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини» (*Saldüz v. Turkey*) [ВП], № 36391/02, пункти 54–55, від 27 листопада 2008 року). Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо при засудженні судом використовуватимуться зізнавальні покази, отримані працівниками органів внутрішніх справ під час допиту без участі захисника (там же; див. також рішення у справах «Пановіц проти Кіпру» (*Panovits v. Cyprus*), № 4268/04, пункти 84–86, від 11 грудня 2008 року, та «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), № 7025/04, пункти 90–92, від 24 вересня 2009 року).

40. Суд також зазначає, що стаття 6 Конвенції не перешкоджає особі добровільно відмовитись — відкрито чи опосередковано — від свого права на деякі гарантії справедливого суду (див. рішення щодо прийнятності у справі «Квятковська проти Італії» (*Kwiatkowska v. Italy*), № 52868/99, від 30 листопада 2000 року, та рішення у справі «Піщальніков проти Росії» (*Pishchalnikov v. Russia*), № 7025/04, пункт 77, від 24 вересня 2009 року). Проте, для того, щоб відмова від права брати участь у судовому розгляді була дійсною для цілей Конвенції, вона має бути встановлена у недвозначній формі і супроводжуватись мінімальними гарантіями, співмірними з її важливістю (див. рішення у справі «Пуатрімоль проти Франції» (*Poitrimol v. France*), від 23 листопада 1993 року, пункт 31, Series A № 277-A).

41. Перш за все Суд зазначає, що у справі, яка розглядається, Уряд визнав, що заявник побоювався можливого поганого поведіння і тому визнав себе винним. Відповідно він не вбачав жодної потреби мати захисника на цій стадії.

42. Хоча заявник стверджував, що він «буде захищати свої права сам», він погоджувався з усіма діями та висновками слідчих органів та не оскаржував їх. Проте, кожен раз, коли заявник опинявся за межами юрисдикції органів слідства, він відразу ж стверджував, що він невинуватий (див. пункт 12). Так, в суді заявник негайно вимагав залучення захисника та стверджував, що він невинуватий. Після цього він не змінював своєї позиції.

43. Необхідно також зазначити, що заявник має фізичну ваду, страждав на хронічний алкоголізм та належав до соціально

незахищеної групи, що могло призвести до висновку, що він був особливо уразливим, юридично неосвіченим та схильним до зовнішнього впливу.

44. За цих обставин Суд вважає, що відмова заявника від юридичного представництва на початковій стадії не була дійсною.

45. Далі Суд зазначає, що спочатку дії заявника були кваліфіковані як нанесення тяжких тілесних ушкоджень, пізніше перекваліфіковані як вбивство, оскільки характер тілесних ушкоджень потерпілої вказували на намір нападника вбити її (див. пункт 19), і заявника було засуджено за вчинення умисного вбивства. Характер тілесних ушкоджень жертви не був новою обставиною, невідомою раніше, що могла б пояснити попередню кваліфікацію дій як менш тяжкого злочину, в контексті якого юридичне представництво не було необхідним. За цих обставин заявник не скористався юридичною допомогою під час вирішальної початкової частини провадження.

46. Таким чином, засудження заявника за вчинення вбивства ґрунтувалось головним чином на показаннях, наданих за відсутності його захисника під час досудового слідства. Заявник визнавав себе винним лише в присутності слідчого та під час відтворення обстановки і обставин подій, де не було його захисника. Будь-які інші можливі докази винуватості заявника мали непрямий характер.

47. Суд вже постановляв у подібних ситуаціях, що, хоча заявник мав можливість оскаржити докази щодо нього в суді першої інстанції та пізніше в його скаргах, відсутність захисника під час перебування заявника під вартою в органах внутрішніх справ, могла непоправно вплинути на його право на захист (див. вищезазначене рішення у справі *Сальдуз (Salduz)*, пункти 56–62).

48. Вищевказаних міркувань достатньо, щоб Суд дійшов висновку, що у цій справі мало місце порушення підпункту (с) пункту 3 статті 6 Конвенції.

ІІІ. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 ТА ПІДПUNKТУ (С) ПUNKТУ 1 СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

49. Заявник скаржився за підпунктом (с) пункту 1 статті 5 Конвенції на те, що не було жодних підстав для його затримання. У відповідь на зауваження Уряду заявник також подав нові скарги на погане поводження працівників органів внутрішніх справ та послався на статтю 3 Конвенції.

50. Суд зазначає, що заявника було затримано 1 жовтня 2002 року. Немає жодних доказів того, що він колись оскаржував своє затримання та тримання під вартою до національних органів влади. У будь-якому випадку заяву було подано до Суду більш, ніж через шість місяців (29 жовтня 2004 року).

51. Так само, скаргу заявника на погане поводження працівників органів внутрішніх справ вперше було подано 21 липня 2009 року, тоді як остаточне рішення у справі заявника було винесено 18 березня 2004 року.

52. Суд вважає, що ці скарги було подано поза строком та мають бути відхилені відповідно до пунктів 1 та 4 статті 35 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

53. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. Шкода

54. Заявник вимагав 156 000 євро відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Зокрема, вимога заявника щодо відшкодування матеріальної шкоди стосувалась неможливості отримувати пенсію в зв'язку з інвалідністю під час перебування під вартою.

55. Уряд стверджував, що не було причинного зв'язку між стверджуваними порушеннями та шкодою, за яку заявник вимагав відшкодування.

56. Суд не вбачає жодного причинного зв'язку між встановленим порушенням та стверджуваною матеріальною шкодою. Таким чином, він відхиляє цю вимогу. З іншого боку, Суд присуджує заявнику 3000 євро відшкодування моральної шкоди.

B. Судові та інші витрати

57. Заявник також вимагав 850 євро компенсації судових витрат, понесених під час провадження в Суді.

58. Уряд не надав коментарів щодо цієї вимоги.

59. Відповідно до практики Суду, заявник має право на компенсацію судових витрат, якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їх розмір — обґрунтованим. У справі, що розглядається, Суд зазначає, що заявник вже отримав від Ради Європи юридичну допомогу на суму 850 євро. Таким чином, Суд відхиляє вимогу щодо компенсації судових витрат.

C. Пеня

60. Суд вважає належним призначити пеню виходячи з розміру граничної позичкової ставки Європейського центрального банку плюс три відсоткових пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Оголошує* скаргу за підпунктом (с) пункту 3 статті 6 Конвенції прийнятною, а решту скарг у заяві — неприйнятними.

2. *Постановляє*, що у цій справі мало місце порушення підпункту (с) пункту 3 статті 6 Конвенції.

3. *Постановляє*, що:

(а) упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявнику 3000 (три тисячі) євро відшкодування моральної шкоди з урахуванням будь-якого податку, який може бути стягнуто із зазначеної суми; ця сума має бути конвертована в українські гривні за курсом на день здійснення платежу;

(b) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

4. *Відхиляє* решту вимог заявника стосовно справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 27 січня 2011 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія Вестердік   **Пеер Лоренцен**
Секретар   **Голова**